

«Etiopia»ren estiloaz oharrak

Jon Kortazar

Ezinezkoa da idazle baten estiloa deskribatzea, testu bat halako edo honelako idazlerena dela igerrerazten diguten ezaugarri minimoak identifikatzea, poesiak gudan sortzen duena azaltzea, poesia zentzu poetiko batez ulertzen ez badugu. Idazle batek honela edo horrela idazten duela konstatatzen dugu, era bateko zein besteko hitzak erabiltzen dituela edo ez dituela erabiltzen.

Horregatik, arriskutsua egiten zait idazle baten estiloa zein den idaztea; askotan, gogorregia, baldin sentitua, erdi-ikusi eta barruntatua mingarriki deslizatuko balitz; eta beti, airezko eta usainezko pinpilinpauza den estiloa xedera artetik ihes egiten ikusten da.

Alferrikako lana litzateke, beraz, arrazoi «didaktikoak» tarteko ez balira.

Orain arte idatzi ditudan liburuei buruzko nere eritzietan (ez naiz kritika deitzen ausartzen), beti utzi izan dut estiloazko oharrenzat tokitxoren bat, hizkera erabiltzeko moduari buruzko berrir laburrentzat. Berri eta oharrok urriak ziren, bistakoa denez eta norbaitek gogoratu didanez¹. Honi eskertu beharko oraingo lan hau, kritika hori izan bait da lanari ekitera bultzatua nauena.

Etiopia hartu dut estiloari buruzko saio honetarako. Aspaldi irakurria dudana izateaz landa, biziki maite dut, eta nolabaiteko ezaguerara batera heldua naiz: ez zait, ikuspegi honetatik, ezezaguna gertatzen *Etiopia*.

I. «Etiopia» eta Europako literatura

1. Literatura literaturaren barruan

Gaur egungo literaturgintzan eta -kritikan maiz aipatzen den baliapide hau² argi nabari da B. Atxagaren *Etiopia*-n. Eragin batzu autoreak berak aipatzen dizkigu: Schow (37. or.), Lauaxeta (73. or.), Lizardi (75. or.), Rimbaud (75. or.), Mirande (97. or.), Etxahun (107. or.). Baliapide honen muina, noski, ez dago aipatze hutsean; literaturazko *erabileran* dago berritasuna. Idazle batzuk guggan sortu dutenari omenaldi bezala aipatzen da hainbat idazle eta pasarte. Literaturak guggan egindako zartadaren birsortze estilistiko bilatzen da. Bestalde, ez da literatura bakarrik erabiltzen xede honetarako: edozein fikzio-motak balio du horrelako ispilu-efektua (fikzioa fikzioaren barruan), laberinto-efektua lortzeko. Horrela, zineari eta zine-aktoreei buruzko aipamenak garrantzitsuak dira *Etiopia*-n.

Beste aipamen batzu, berriz, ez dira hain ezagunak: zitzatu gabe erabilitako hainbat pasarte eta ideia dago. Euskal erromantzeek eragin handia dutela esatean, liburuaren klabeetako baten aurrean gaudeke, agian. Nobela beltzari hainbat apelazio egiten zaio; XX. mendearen hasierako idazle bidaiarien detaileak lanaren giroa sortzeko erabili dira. Azken iturri biok expreski ere aipatzen dira (ik. Humphrey Bogart eta Daniel Hammett-enak): gehienetan, girotzeko erabiltzen dira, usain bat edo sortuz.

Gauza bera egin du Carlos Alvarez-ek, Espainiako poeta bat aipatzeko. Haren *Museo de Cera*-ren eta B. Atxagaren poemagintzaren artean badago paralelo bat edo beste, aski argia.

Amaitzeko, ez nuke Marcel Schow ahaztu nahi; honen zita nagusi bat dagoke *Etiopia*-ren oinarrian³. Esaldi hori, matazaren hari bezala, ideien sorlek bezala, kosmobisioaren zutabe bezala ageri da. Area desberdinetako bederatzi zirkuluk osatzen dute, azken batean, *Etiopia*.

Literatura, bada, erabili egiten da; gorago esan bezala, bi helburu argirekin erabili ere: fikzioaren barruan fikzioa sartuz, deso-

reka eta sorpresaren efektuak bilatzen dira; eta omenaldi-gisako bat lortzen da, maite ditugun idazleen giroak eta esaldiak birsortuz.

2. Irudia

Friederich-ek⁴ hala diosku XX. mendeko lirikari buruz: «El acceso a la lírica europea del siglo XX no es cosa fácil, en cuanto ésta se expresa por medio de enigmas y de misterios... el lector sufre una experiencia que, incluso antes de que él se dé cuenta le aproxima extraordinariamente a un rasgo esencial de su lírica. Su oscuridad le fascina en el mismo grado que le aturde, y la magia de sus palabras y su aura de misterio le subyugan, aunque no acierte a comprenderlas». B. Atxagaren *Etiopia*-ri hurbiltzeko egokiak direla uste dut goiko hitzok.

Ez da poesia erraza, *irudian* oinarritzen den poesia bait da. Eta irudiaren ezaugarririk nabarmenenak hauek dira: maila abstraktuan, ekibokotasuna: irakurketa-possibilitate irekiak, esanahi baka-rrik eza eta, azken batean, interpretazio-beharra; irudia ez bait da unibokoa, irakurleak osatu behar du irudiaren esanahia berak ematen dion zentzuarekin. Esan gabe doa, ulermen-prozesua subjektiboa dela.

Bigarren, eta maila sentsitiboan, bisualizazioa, musikaltasuna eta beste balio sentsitiboak aportatzen ditu irudiak. Adibide batez azalduko dugu:

begira eginen berriro masustei

bezalako bertso batean, hor daukagu ikusmenaren agerpena («begira» aditzean eta «masusta»ren «more» epiteto kolorezkoan); musikaltasuna, aliterazioaz lortzen da (bokalikoa dugu hemen garrantzizkoa, lehen hiru hitzen bokalekin serie bat osatzen delarik); agian —oso dudazkoa da hau—, balegoke usaimenaren aipamena bat ere. Nolanahi ere, eta hau da garrantzizkoa, irudi sinboliko askatu bezala funtzionatzen du textuan «masusta»k, eta irakurleak bere sentsazioak ditu.

Hirugarren: Zeinu linguistikoak, D. Alonso-k esaten duenez, gure afektibitatea ukitzen duten sinboloak dira; edozein adierazlek sortzen ditu gugan nolabaiteko «oihartzun afektibo» batzu. «Adierazle-sinbolo»etan badaude idazlearen gurari batzu: batak poemaren autonomiarekin du zerikusirik, besteak disonantziarekin; hau da: badago munduaren (errealitatearen) eta poemaren arteko zubi bat: «[Uso] un estilo inquieto, que trata de dislocar

cuanto sea posible la correspondencia entre los signos y lo designado»⁵. Zubi hori, irudiaren bitartez lortzen da adierazlearen aldetik; adieraziarenetik, berriz, irakurlearen oihartzun afektiboen bitartez. Horregatik, «el lector no se siente seguro, sino alarmado»⁶.

Egoera larri batean daukagu, beraz, irakurlea. Horixe da, azken batean, *Etiopia*-k adierazi nahi duena: munduaren aurrean idazleak sentitzen duen ziurtasun-falta, dekadentzia, irakurleagan sorreraztea.

3. Idazlearen «nia»ren ausentzia

Honelako poesia idazten duenak ez digu bere nortasun, sentimendu edo errealitateak deskribatuko. «Según una definición derivada de la poesía romántica (y erróneamente generalizada) la lírica suele ser considerada como el lenguaje del sentimiento, del alma personal... Precisamente es esa familiaridad comunicativa lo que el poema contemporáneo trata de evitar. Este prescinde de la humanidad en el sentido tradicional de la palabra, de la vivencia, del sentimiento y a menudo incluso del yo personal del poeta, el cual no participa de su poema como individuo privado, sino como inteligencia que crea poesía, como operador de la lengua, como artista que ensaya las distintas fases de la transformación de su fantasía soberana o de su irreal manera de ver una materia cualquiera e insignificante en sí misma»⁷.

Honek ez du esan nahi errealitatearekiko loturarik ez dagoenik. Planteamendu bezala, oster, poesia deshumanizatu batetara garamatza. Ezaugarri hauek, honela zehazten dira *Etiopia*-n:

1. Lirikaren ezaugarri nagusizat hartu ohi dugun lehen pertsona gramatikalaren desagertzea.
2. Nolabaiteko tonu narratibo bat erabiltzea. Poemak ez dira narrazio, baina pertsonaia batzu daude, olerkariaren irudia ez beste izaki batzu.
3. Poetaren ofizioari buruzko eritziak.

II. Europatik euskal literaturara

Etiopia-ren estiloak XX. mendeko Europako lirikarekin zeri-kusi handia duen arren, baditu, era berean, ezaugarri linguistiko

berezi batzu, B. Atxagaren obratzat identifikatzera garamatzate-nak.

Lourdes Otaegik esana duen bezala, badago hemen hiztegi be-rezi bat, B. Atxagaren hiztegia. Azalkeria bat aipatzeko, B. Atxa-gak, orain arte behintzat, beti «gehio» idatzi izan du. Jakina, puntu honek ez du garrantzi handirik, baina ezaugarri identifikatzaile be-zala, besteek beste balio du. Horrelakoetatik hasi eta *Etiopia*-k proposatzen duen Weltanschauung-eraino, badira Bernardok oso bereak dituen notatxoak.

1. Dramatikotasuna

«Edonon aurki genezake dramatikotasuna» (45. or.) esaldiare-kin hasten da *Etiopia*-ko ipuin bat. Egia esan, dramatikotasuna ez da ezaugarri originala; Europako lirikatik datorkigu: «Puede de-cirse que la poesía moderna posee un dramatismo agresivo, que impera en la relación entre los temas o motivos, más bien contra-puestos que yuxtapuestos, como domina también en la relación entre éstos y un estilo inquieto, que trata de dislocar cuanto sea posible la correspondencia entre los siglos y lo designado. Pero este dramatismo determina también la relación entre el poema y el lector, provocando un choque, cuya víctima es éste último»⁸.

Duen garrantziak justifikatzen du zitaren luzea. *Etiopia*-ren kasuan, aipagarria da bigarren pertsonaren erabilera, dramatikota-suna adierazteko; baina ez hori bakarrik, zeren B. Atxagak ere kontrajarpenean oinarritzen bait du bere poesia. Originaltasuna, kontrajarpenearen erabileran dago, zalantzarik gabe.

1. Poetaren ofizioari buruzko ironiak *Etiopia*-ren poesiak duen garratzasunari kontrapuntua jartzen dio. «Piolet poeta lirikoari buruz zenbait apunte» eta «Adrilugisa» (115. or.) ipuinek humo-rismoa kontrajartzen diote poesiaren seriotasunari.

2. Kontrajarpenez baliatu izan da poemak egituratzeko: «Begi-ra eginen berriro masustei», adibidez, baieztapen/ukapen katego-rikotan mugitzen da. Ik., baita, «Kain, Abel».

3. Kontrajarpenak, azkenik, izen sintagmaren barnean ere agertzen dira, eta nahiko modu pertsonalean, nik uste. Estiloaren ezaugarri hau, izen eta izenondokoaren (zuzen nahiz zeharkako) artean mugitzen den indar batean ikus dezakegu. Adibidez: «her-doilaren tristezia» sintagman, konnotazio normaletik at dagoen elementu kontrastatzailea jarri zaio tristeziari; edo «esploradore nekatua»-ren kasuan, *contradictio in terminis* bilakatzen da.

Adjektibazioaren arazo hau zabalagoa da. Ez dabilta urruti sintagmaren ordenan egiten diren jokoak, hala nola hiperbaton bortitzak («ekilibrista bihotzek») eta izenondokoaren traslazioak («hire aho multiplikatuaeren antsiak»).

Dena dela, kontrajarpena ez da dramatikotasuna sortzeko bide bakarra. Hor dago pertsonaien patetismoa: kontrajarpenez ez baino pilaketaz baliatzen da puntu honetan B. Atxaga. *Etiopia*-ko pertsonaia guztiak galtzaileak dira: bizitzak garaituak, ez indar ekonomikoak. Giroa hiritarra da, baina, poesia sozialarekiko aldea markatzeko, ez dauka industrialia izan beharrik.

Lope de Agirre aipa dezakegu B. Atxagaren prototipotzat. Pertsonaia tragikoa, marginatua (ugariak dira pertsonaiak, Hammet-en nobela beltzetakoak gogoratzen dituztenak), ametsez beterik hasia eta jadanik ametsok, desilusio bihurtuz, hilobiratu dituena.

hibaiari so berripaper saltzailea
hitz ezezagunen hiztegi batean bezala
bus txofer batzu bozeolari hilaz mintzatzen.

Oroz gain, ordea, guzti honek irakurleagan sortzen duen tentsioa dago. Inoiz esana dut, barrokkoa iruditzen zaidala *Etiopia*: ez bakarrik kontrasteen erabileragatik, ezta ziurtasun-falta orokorragatik ere; baizik, ziurtasun-falta horrek literaturaren mugak gaititzen dituelako, irakurlearen kontzientzia ziurtasun-faltaz jabetzera daramalako.

2. Oroimena

Oroimenari egindako erreferentziak garrantzizkoak dira poetika honetan: iragana oroimenari esker gaurkotu dezakegu. Eta iragana eta oraina gauza bera bilakatzen dira ikuspegi honetan. Gertatua maitasunez ikusten da.

Gai honi buruz, erdi ezkutuan argitara zuen B. Atxagak artikulua bat⁹: ez da aldizkari-modu hori artikuluari ongien doakiona, ez bait da ezagutu izan; nolana ere, artikulua horretan adierazten duenez, iragana maitasunez ikusten da; eta urrunketak idealizazioa sortzen du.

Agian, badago horrelako idealizaziorik honelako estilo batean: paralelismo, errepikapen, eufonia eta joskera zabala erabiltzen duen estiloan, zentzuen bidez sartzen den estiloan.

Estilo hau, izen sintagman oinarritua iruditzen zait, hau da:

izen sintagma luzearen matizazioan oinarritua. Hona adibide argia:

egun mudapen amaiezina infinitoa da

Ez da *Etiopia*-n agertzen zaigun lerrokada, baina bai bigarren bertsioa. Esaldiaren esanahia (*infinitoa*), alderdi formalez, esaldia-
ren luzetasunez indartua agertzen zaigu.

Izen sintagmaren nagusitasunak aditzaren jabea apurtu du. Gogora dezagun ia tono narratiboan mugitzen den poetika baten aurrean gaudena: narratibaren indarra ahultzeko formula dugu izen sintagmaren nagusitasuna.

3. Atenporalizazioa

Aditzak mugikortasuna adierazten duen artean, izenak esentzia adierazten du. Ezagunak dira esentziaren eta existentziaren arteko desberdintasunak filosofian.

Zer esanik ez, esentziaren mailan dabilkigu *Etiopia*. Ez bakarririk izen sintagma delako nagusi, baizik aditzarekin egiten diren jokuengatik ere. Nire ustetan, honetan datza B. Atxagaren hizkera poetikoaren berrikuntza. Linguistikaren aldetik, konposatua izanik, problemak planteatzen ditu euskal aditzak: elementu gramatikal batek (aditz laguntzaileak) luzatu egiten bait du esaldia eta, erritmoaren aldetik, haren eduki semantikoa hutsa delarik, errepikapen ahularen arriskutan jartzen bait du.

Horrela, arrisku horretan ez jausteko, idazleek soluzio desberdinak bilatu dituzte: Lauaxetak, kasurako, aditz soila aukeratzen du; B. Atxagak irtenbide ugariak bilatu ditu: ez dira guztiak berriak (Xenpelar-ek erabiltzen zituen), baina berria da erabileraren ostean dagoena: kontzientzia poetiko argia eta arazo honi damaion irtenbide teknikoaren ugaritasuna. Hona hiru:

1. Soluziorik soilena aditzaren desagertzea da:

Ainhoa, hile beilegi
ispilu ttipiaz orrazten.

Aditzaren faltak irudiaren betikotasuna, gelditasuna adierazten du. Erabilpide tekniko bezala, oso arrunta dugu elipsia, baina, kasu honetan, lorturiko gelditasuna dugu berritasunez jantzirik datorriguna.

2. Bigarrena, hiperbatona dugu, aditz laguntzailea partizipioa-

ren aurrean jartzea: hizkuntzaren normak ezezko perpausetan agintzen duena baiezkoetan ere jarraitzea.

3. Zangalatraua: aditz laguntzailea lerro batean uzten dugu, harekin batera doan partizipio edo elementu lexikala indartuz horrela:

... ez ditun
aurkituko geroan

Esaldiaren indarra ukapenean biltzen da: hutsuneak, alde batean geratu den ukapena azpimarratzen du.

* * *

Artifiziala da, noski, lan honen amaiera. Pila bat arlo jorratu gabe geratzen da: metaforarena ez da garrantzirik txikienekoa.

J. K.

¹ LOLA: «Etiopiaz...», in: *Susa*, 2. zb., 13–19 or. Bada beste edizio bat *Xaguxarra* aldizkari literarioaren lehen zenbakian.

² Sarrionaindiak erabili du esaldi bera. Oker ez banago Auder-ek erabiltzen du (PARIS REVIEW: *Conversaciones con los escritores*, I, Kairós).

³ SCHOWB, Marcel: *El rey y la máscara de oro*, Bruguera-Alfaguara, 1980, 43 or.

⁴ FRIEDERICH: *Estructura de la lírica moderna*, Seix y Barral, Barcelona 1974, 21 or.

⁵ id., ibid.

⁶ id., ibid.

⁷ id., ibid.

⁸ id., ibid.

⁹ ATXAGA, B.: «Oroimena...», in: *Egun on. Revista del Casco Viejo*, 1981. eko ekaineko zenbakia.